

Anotace rozhodnutí Evropského soudu pro lidská práva

Rozsudek ze dne 10. září 2019 ve věci č. 37283/13 – *Strand Lobben a ostatní proti Norsku*

Velký senát Soudu rozhodl třinácti hlasy proti čtyřem, že v řízení o zbavení matky rodičovské odpovědnosti a svolení k osvojení dítěte pěstouny došlo k porušení práva dítěte a jeho matky na respektování rodinného života ve smyslu článku 8 Úmluvy. Rozhodnutí odůvodněná zejména neschopností matky se o zranitelné dítě se speciálními potřebami řádně postarat byla založena na omezeném množství důkazů, jelikož kontakty matky s dítětem po odebrání byly ojedinělé, nebyl pořízen aktuální znalecký posudek a zranitelnost dítěte nebyla dostatečně odůvodněna. Vnitrostátní orgány nenastolily spravedlivou rovnováhu mezi zájmy dítěte a matky a nevzaly dostatečně v potaz vývoj rodinné situace matky, která se v mezidobí vdala a porodila další dítě.

I. Skutkové okolnosti

První stěžovatelka pobývala se synem, druhým stěžovatelem, od jeho narození koncem září 2008 v rodinném centru. Původně žádala o potrat, jelikož neměla kde bydlet. Po narození dítě ztrácelo na váze a matka neměla dostatečné pochopení pro jeho potřeby. Po zhruba třech týdnech matka odvolala svůj souhlas s pobytem v centru. Téhož dne bylo dítě svěřeno do péče pěstounů s odůvodněním, že matka se o dítě nestarala a z důvodu významného úbytku váhy ho bylo nutné sledovat. Styk matky s dítětem byl určen na půl hodiny týdně.

V březnu 2009 správní komise (*County Social Welfare Board*) dítě svěřila do trvalé péče pěstounů. Rozhodnutí bylo odůvodněno zranitelností dítěte, které mělo speciální potřeby a vyžadovalo klid a stabilitu prostředí. Asistovaný styk matky s dítětem byl stanoven na šest dvouhodinových návštěv ročně. V srpnu 2009 městský soud rozhodl o vrácení dítěte do péče matky, ke kterému mělo dojít poté, co se obnoví jejich vztahy při rozšířeném styku. Dle orgánu péče o dítě bylo dítě po kontaktech s matkou unavené a úzkostné. V dubnu 2010 vrchní soud rozhodl o setrvání dítěte u pěstounů s tím, že nebyly dány důvody pro zrušení péče a dítě si zvyklo u pěstounů. Rozhodnutí se opíralo o dva znalecké posudky z února a března 2010 o styk matky a dítěte, při kterých se dítě od matky odvracelo a hledalo oporu u pěstounky. Soud omezil styk na čtyři dvouhodinové návštěvy ročně. Matka nepodala odvolání a rozsudek nabyl právní moci.

V dubnu 2011 matka podala žádost o zrušení pěstounské péče, alternativně žádala rozšíření styku s dítětem. V prosinci 2011 správní komise rozhodla o zbavení rodičovské odpovědnosti matky a svolila k osvojení dítěte pěstouny, jelikož matka nebyla schopna dítěti poskytnout potřebnou péči. V únoru 2012 městský soud rozhodl o pokračování setrvání dítěte v péči, o zbavení matky rodičovské odpovědnosti a o osvojení dítěte pěstouny. K pokračování setrvání dítěte v péči pěstounů soud uvedl, že rodinná situace matky se sice změnila, matka se vdala a v říjnu 2011 porodila druhé dítě, nicméně její pečovatelské schopnosti byly i nadále omezené a nadto si dítě u pěstounů zvyklo. Ke zbavení rodičovské odpovědnosti a svolení k osvojení dítěte pěstouny soud uvedl, že k osvojení musí být splněny čtyři základní podmínky zákona o blahu dítěte (*Child Welfare Act*): i) matka bude pravděpodobně trvale neschopna se o dítě postarat nebo si dítě zvyklo u pěstounů a jeho přemístění by mu způsobilo závažnou újmu, ii) osvojení je v nejlepším zájmu dítěte, iii) žadateli o osvojení jsou pěstouni schopni dítě vychovat jako vlastní, iv) jsou splněny podmínky zákona o osvojení. Dítěti bylo v době rozhodování tři a půl roku a zvyklo si na pěstouny, u kterých žilo od tří týdnů věku. Bylo zranitelné a osvojení bylo v jeho nejlepším zájmu, jelikož posílilo jeho pouto k pěstounům, které považovalo za své rodiče. Soud vzal dále v potaz negativní průběh kontaktů. Dítě si na matku nezvyklo navzdory tomu, že u ní pobývalo první tři týdny věku a že mu bylo později řečeno, že ho porodila. Rozsudek byl v srpnu 2012 potvrzen vrchním soudem a v říjnu 2012 nejvyšším soudem.

II. Odůvodnění rozhodnutí Soudu

Senát páté sekce Soudu dopěl v rozsudku ze dne 30. listopadu 2017 čtyřmi hlasy proti třem k závěru o neporušení práva stěžovatelů na respektování rodinného života chráněného článkem 8 Úmluvy. Věc byla na základě žádosti stěžovatelů předložena velkému senátu Soudu.

Vláda České republiky vstoupila do řízení před velkým senátem podle čl. 36 odst. 2 Úmluvy.

A. PŘEDBĚŽNÉ OTÁZKY V ŘÍZENÍ PŘED VELKÝM SENÁTEM

a) *Rozsah přezkumu*

Časové hledisko

Soud v první řadě uvedl, že velký senát nemůže přezkoumávat části stížnosti, které byly prohlášeny za nepřijatelné předchozím rozhodnutím senátu (*Ilseher proti Německu*, č. 10211/12 a 27505/14, rozsudek velkého senátu ze dne 4. prosince 2018, § 100). Senát prohlásil za přijatelnou stížnost stěžovatelů týkající se zbavení rodičovské odpovědnosti a svolení k osvojení dítěte pěstouny.

Námítky porušení Úmluvy vztahující se k umístění dítěte do péče pěstounů včetně omezení styku s dítětem matka poprvé vznesla až před velkým senátem, který se jimi nemohl zabývat z důvodu nedodržení lhůty šesti měsíců a nevyčerpání všech vnitrostátních prostředků nápravy, jelikož matka nepodala odvolání proti rozsudku vrchního soudu z dubna 2010. Nicméně nutnost zasadit přezkoumávané řízení do kontextu celého případu vyžaduje vzít do určité míry v potaz rovněž průběh předcházejícího řízení (*Mohamed Hasan proti Norsku*, č. 27496/15, rozsudek ze dne 26. dubna 2018, § 151).

Věcné hledisko

Stížnost k Soudu podaná v dubnu 2013 se výslovně týkala pouze řízení o zbavení matky rodičovské odpovědnosti a svolení k osvojení dítěte. Dle senátu byla řízení o zbavení rodičovské odpovědnosti a osvojení dítěte a o nezrušení pěstounské péče úzce spjata. Velký senát tomuto názoru přisvědčil a dodal, že dle zákona o blahu dítěte je setrvání dítěte v (pěstounské) péči předpokladem osvojení. Velký senát tedy obdobně jako senát zahrnul rozhodnutí o nezrušení pěstounské péče do přezkumu na poli článku 8 Úmluvy.

b) *Oprávnění matky podat stížnost jménem nezletilého dítěte*

Dle rozhodnutí senátu byla matka oprávněna zastupovat dítě v řízení před Soudem. Vláda v řízení před velkým senátem namítala, že k zastupování zájmů dítěte byli oprávněni adoptivní rodiče, kteří za tím účelem sami vstoupili do řízení před velkým senátem dle čl. 36 odst. 2 Úmluvy.

Dle velkého senátu přetržení právních vazeb způsobené osvojením dítěte nemá rozhodující vliv na právo rodiče podat stížnost jménem dítěte. Podmínky pro podání stížnosti dle článku 34 Úmluvy a dle vnitrostátních předpisů se mohou lišit. Děti se obvykle musí spoléhat na jiné osoby, aby hájily jejich zájmy, a je žádoucí se vyhnout restriktivnímu přístupu (*A. K. a L. proti Chorvatsku*, č. 37956/11, rozsudek ze dne 8. ledna 2013, § 46–47). Po osvojení dítěte byli dle vnitrostátního práva jeho jedinými zástupci adoptivní rodiče, nicméně v průběhu řízení o osvojení byla matka nositelkou rodičovské odpovědnosti a dle judikatury Soudu je zachování rodinných vazeb v zásadě v zájmu dítěte. Nadto Soud opakovaně připustil právo rodiče zbaveného rodičovské odpovědnosti zastupovat dítě před Soudem (*Scozzari a Guinta proti Itálii*, č. 39221/98 a 41963/98, rozsudek velkého senátu ze dne 13. července 2000, § 138–139). Základním kritériem posouzení je nebezpečí, že některé zájmy dítěte uniknou pozornosti Soudu a dítěti bude v důsledku toho odepřena účinná ochrana práv zaručených Úmluvou (viz *mutatis mutandis*, *Lambert a ostatní proti Francii*, č. 46043/14, rozsudek velkého senátu ze dne 5. června 2015, § 94). V projednávané věci Soud neshledal konflikt zájmů mezi matkou a jejím dítětem, který by vedl k odmítnutí stížnosti podané matkou za dítě jako nepřijatelné (*Krušić proti Chorvatsku*, č. 10140/13, rozhodnutí ze dne 25. listopadu 2014, § 101–102). Tato otázka je současně úzce spojena s námitkou stěžovatelů o porušení práva na respektování rodinného života, která je předmětem přezkumu. Námitka vlády byla tudíž zamítnuta.

B. K TVRZENÉMU PORUŠENÍ ČLÁNKU 8 ÚMLUVY

Stěžovatelé s odkazem na článek 8 Úmluvy namítali, že v souvislosti s rozhodnutím o pokračování pěstounské péče nezletilého, o zbavení stěžovatelky rodičovské odpovědnosti a svolením soudu k osvojení dítěte jeho pěstounskými rodiči došlo k porušení práva na respektování rodinného života ve smyslu článku 8 Úmluvy.

a) Obecné zásady z judikatury Soudu

Soud konstatoval, že v případech týkajících se péče o dítě a omezení styku je zájem dítěte na prvním místě (*Gnahoré proti Francii*, č. 4003/98, rozsudek ze dne 19. září 2000, § 59). V případech omezení rodinného života mají příslušné orgány pozitivní závazky přijmout opatření za účelem sloučení rodiny (*K. a T. proti Finsku*, č. 25702/94, rozsudek velkého senátu ze dne 12. července 2001, § 178). Rodinné vazby mohou být zpřetrhány jen za velmi výjimečných okolností a musí být učiněno vše pro jejich zachování. Dítě má současně právo na výchovu ve zdravém prostředí a článek 8 Úmluvy zejména nedovoluje rodiči, aby činil kroky, které by mohly ohrozit zdraví a rozvoj dítěte (*Maršálek proti České republice*, č. 8153/04, rozsudek ze dne 4. dubna 2006, § 71). Na mezinárodní úrovni panuje shoda, že dítě nemůže být odděleno od svých rodičů proti jejich vůli, ledaže příslušné orgány na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte (viz čl. 9 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte). Za účelem zajištění ochrany nejlepšího zájmu dítěte a jeho realizace musí státy zavést účinné procesní záruky (viz Obecný komentář Výboru OSN pro práva dítěte č. 14 z roku 2013 k uplatňování nejlepšího zájmu dítěte jako předního hlediska).

Podle další vůdčí zásady je odebrání z péče dočasným řešením, které má být zrušeno, jakmile to okolnosti dovolí (*Olsson proti Švédsku* č. 1, č. 10465/83, rozsudek ze dne 24. března 1988, § 81). Posouzení přiměřenosti opatření závisí na rychlosti jeho uskutečnění, jelikož plynutí času může mít nenapravitelné následky pro vztah dítěte a jeho rodiče, se kterým nežije (*S. H. proti Itálii*, č. 52557/14, rozsudek ze dne 13. října 2015, § 42). Pokud příslušné orgány nesplní svůj závazek, nemohou rozhodnutí o osvojení založit na nedostatku vazeb mezi rodiči a dítětem (*Pontes proti Portugalsku*, č. 19554/09, rozsudek ze dne 10. dubna 2012, § 92 a 99). Vazby mezi rodiči a dítětem budou nutně oslabeny, pokud jsou kladeny překážky jejich snadnému a pravidelnému styku (*Olsson proti Švédsku* č. 1, cit. výše, § 81). Pokud od odebrání dítěte uplynula značná doba, zájem dítěte na zachování jeho faktické rodinné situace může převážet nad zájmy rodičů na sloučení rodiny (*K. a T. proti Finsku*, cit. výše, § 155).

Ke zbavení rodičovské odpovědnosti a svolení k osvojení může dojít pouze za výjimečných okolností, pokud to vyžaduje nejlepší zájem dítěte (*Aune proti Norsku*, č. 52502/07, rozsudek ze dne 28. října 2010, § 66). Podstata osvojení spočívá v neexistenci skutečných vyhlídek na sloučení rodiny, namísto kterého nejlepší zájem dítěte vyžaduje jeho trvalé umístění do nové rodiny (*S. a H. proti Spojenému království*, č. 35348/06, rozsudek ze dne 31. května 2011, § 88).

Prostor státu pro uvážení není neomezený. Soud vyžaduje, aby příslušné orgány před odebráním dítěte přijaly méně závažná opatření, a to podpůrného a preventivního charakteru, a posuzuje, zda byla účinná (*Kutzner proti Německu*, č. 46544/99, rozsudek ze dne 26. února 2002, § 75).

Soud se zabývá procesem rozhodování o vzetí dítěte do péče, zejména zkoumá, zda byli rodiče zapojeni a zda jim bylo umožněno se k věci plně vyjádřit. Účinné respektování rodinného života krom toho vyžaduje, aby budoucí vztahy mezi rodičem a dítětem byly řešeny toliko na základě souhrnu rozhodných skutečností, a nikoli pouhým plynutím času (*W. proti Spojenému království*, č. 9749/82, rozsudek ze dne 8. července 1987, § 64–65). V daném případě se Soud musel zabývat nařízením psychologického posudku na možnost navázání kontaktu mezi matkou a dítětem. Soud uvedl, že je zásadně na vnitrostátních soudech, aby posoudily důkazy včetně prostředků na ověření podstatných okolností případu (*Vidal proti Belgii*, č. 12351/86, rozsudek ze dne 22. dubna 1992, § 33). Soud nestanoví, že vnitrostátní soudy jsou vždy povinny mít k dispozici posudek psychologa k otázce styku rodiče, který nemá dítě v péči; vždy záleží na specifických okolnostech případu s ohledem na věk a vyspělost dítěte (*Sommerfeld proti Německu*, č. 31871/96, rozsudek velkého senátu ze dne 8. července 2003, § 71).

b) Použití obecných zásad na daný případ

Soud při vědomí mezí rozsahu svého přezkumu projednávané věci (viz výše časové a věcné hledisko) soustředil svoji pozornost na rozsudek městského soudu z února 2012, ve kterém bylo rozhodnuto o pokračování pěstounské péče a následně o zbavení matky rodičovské odpovědnosti a o svolení k osvojení dítěte pěstouny. Senát městského soudu byl složen ze soudce, laika a psychologa. Jednání, které trvalo tři dny, se matka účastnila spolu se svým advokátem. Bylo vyslechnuto 21 svědků, včetně znalců. Řízení před městským soudem předcházelo obdobné řízení před správní komisí. Rozsudek městského soudu byl přezkoumán vrchním soudem, jehož rozsudek byl přezkoumán nejvyšším soudem.

Dle zákona o blahu dítěte byla základní podmínkou zrušení nařízené péče schopnost matky se o dítě trvale řádně postarat. V opačném případě bylo možné dát souhlas k osvojení. V reakci na žádost matky o zrušení rozhodnutí o péči městský soud uvedl, že se její rodinná situace sice zlepšila, vdala se a porodila druhé dítě, nicméně získané důkazy svědčily o přetrvávajících nedostacích v péči z dob rozhodování vrchního soudu v dubnu 2010. Matka se nezlepšila ve zvládnutí kontaktu s dítětem, dítě na ni reagovalo emotivně. Nadto si nepřipouštěla, že by opakované soudní řízení bylo pro dítě škodlivé. Další úvahy o pečovatelských schopnostech matky nebyly třeba, jelikož dítě si zvyklo u pěstounů a jeho přemístění by mu způsobilo závažné problémy. Pokud jde o návrh orgánu péče o dítě na zbavení matky rodičovské odpovědnosti a svolení k osvojení dítěte, městský soud přisvědčil správní komisi, že se matka pravděpodobně nebude schopna o dítě trvale postarat a že dítě si zvyklo v pěstounské rodině. Pečovatelské schopnosti matky se od dubna 2010 nezlepšily. Změna rodinné situace matky nebyla rozhodující, jelikož dítě bylo zranitelné a během prvních tří týdnů života bylo vystaveno závažnému zanedbání. Tři a půl roku žilo u pěstounů, matku neznalo a při navrácení do její péče by pro něj neměla porozumění.

Soud si byl vědom převládajícího nejlepšího zájmu dítěte, nicméně dle jeho názoru vnitrostátní orgány v předmětném řízení nenastolily spravedlivou rovnováhu mezi zájmy dítěte a jeho biologické rodiny a soustředily se pouze na zájmy dítěte, aniž by se pokusily tyto zájmy spojit. Dle přesvědčení Soudu nikdy vážně nezvažovaly možnost sloučení dítěte s jeho biologickou rodinou. V tomto kontextu Soud zejména nebyl přesvědčen, že vnitrostátní orgány vzaly dostatečně v potaz možný významný fakt, že v době, kdy matka žádala o zrušení rozhodnutí o pěstounské péči, její život procházel významnými změnami, v době zahájení řízení se vdala a porodila druhé dítě. Rozhodnutí městského soudu bylo z velké části založeno na hodnocení schopností matky poskytovat péči, nicméně skutkový základ hodnocení byl získán v řízení, které trpělo nedostatky.

Nelze opomíjet skutečnost, že předmětná rozhodnutí byla přijata za situace, kdy se konal pouze velmi omezený styk matky s dítětem. Rozhodnutí správní komise z března 2009 a rozsudek vrchního soudu z dubna 2010, který zrušil rozsudek městského soudu ze srpna 2009, byly založeny na předpokladu, že pěstounská péče bude dlouhodobého charakteru a že dítě v pěstounské péči vyrostе. Vrchní soud uvedl, že vzhledem k uvedenému bude styk sloužit k zachování kontaktu mezi matkou a dítětem, aby bylo dítě obeznámeno se svými kořeny. Jeho účelem nebylo vytvořit vztahy mezi nimi za účelem budoucího vrácení dítěte do péče jeho matky. Styk neprobíhal tak, aby matka mohla volně navázat pouto s dítětem, konal se za účasti pěstounky a pracovníků Barnevernetu. Navzdory negativnímu průběhu styku bylo velmi málo učiněno pro to, aby styk probíhal jinak. Dle přesvědčení Soudu řídké kontakty mezi matkou a dítětem od doby jeho vzetí do pěstounské péče představovaly omezený důkaz, ze kterého nebylo možné učinit jasný závěr o pečovatelských schopnostech matky.

Dále Soud považoval za významné, že v řízení nebyly pořízeny aktuální znalecké posudky nad rámec posudku, který byl zpracován na popud orgánu péče o dítě v únoru 2010 psychologem B. S. a rodinným terapeutem a týkal se reakcí dítěte na styk s matkou na začátku září 2009, a posudku psychologa M. S. z března 2010 vyžádaného vrchním soudem. V době vydání rozsudku městského soudu v únoru 2012 byly oba posudky dva roky staré. V řízení před městským soudem v roce 2012 vypovídali kromě rodinných příslušníků rovněž psychologové B. S. a M. S., nicméně psychologové neprovedli žádné další vyšetření vyjma těch, které provedly pro účely posudků vydaných začátkem roku 2010, a současně pouze posudek M. S. byl založen na pozorování interakcí mezi matkou a dítětem a pouze při příležitosti dvou styků. Právní zástupce matky výslovně žádal o nařízení nového znaleckého posudku, avšak jeho žádost vrchní soud zamítl. Ani městský soud nenařídil zpracovat znalecký posudek v průběhu řízení před ním. Ačkoli je zásadně na uvážení vnitrostátních orgánů rozhodnout o potřebnosti znaleckých posudků, dle Soudu absence aktuálního znaleckého posudku významně omezila faktické posouzení nové rodinné situace matky a jejích pečovatelských schopností v rozhodné době. Za těchto okolností, v rozporu s tím, co uváděl městský soud, nebylo možné dávat jí k tíži, že si neuvědomila, že opakované soudní řízení může být pro dítě v dlouhodobém horizontu škodlivé.

Konečně z odůvodnění rozsudku městského soudu vyplývá, že při posuzování matčiných pečovatelských schopností byl kladen důraz obzvláště na speciální potřeby dítěte s ohledem na jeho zranitelnost. Zatímco zranitelnost dítěte byla hlavním důvodem pro jeho odebrání z péče matky, rozsudek městského soudu neobsahoval žádnou informaci o tom, jak mohla tato zranitelnost přetrvávat navzdory faktu, že dítě žilo u pěstounů od tří týdnů věku. Stejně tak nebyla upřesněna povaha zranitelnosti dítěte, vyjma krátkého

popisu znalců, že dítě se snadno stresovalo a potřebovalo hodně ticha, bezpečí a podpory a že rezignovalo na kontakt s matkou po jejích emocionálních výbuších. Vzhledem k závažnosti dotčených zájmů bylo na vnitrostátních orgánech, aby zranitelnost dítěte podrobněji posoudily.

Soud učinil závěr, že řízení neobsahovalo záruky přiměřené závažnosti zásahu a dotčených zájmů. Podkladem pro soudní rozhodnutí byly omezené důkazy vyvozené z několika málo uskutečněných styků. Soudy opomněly zadat aktuální znalecký posudek na posouzení schopností matky starat se o dítě v souvislosti se změnou její rodinné situace, ačkoli pečovatelské schopnosti matky byly důležitým faktorem pro rozhodnutí. Kromě toho nebyly dány dostatečné důvody pro údajnou pokračující zranitelnost dítěte. Soud rozhodl, že řízení, které skončilo rozsudkem městského soudu z února 2012, neproběhlo tak, aby byly náležitě vzaty v potaz všechny názory a zájmy stěžovatelů.

Soud proto konstatoval porušení článku 8 Úmluvy.

III. Oddělená stanoviska

Soudce Ranzoni, ke kterému se připojila soudkyně Yudkivska, jakož i soudci Kūris, Harutyunyan, Paczolay a Chanturia, ve svém souhlasném stanovisku uvedl, že ve středu pozornosti většiny bylo řízení vedoucí k vydání rozsudku městského soudu v únoru 2012, kdy dítě žilo již tři a půl roku u pěstounů. Hlavní nedostatky v postupu vnitrostátních orgánů se nicméně vztahují k předcházejícímu období, kdy bylo od samého počátku předpokládáno, že dítě vyrostе v pěstounské péči, a nebyl tak naplňován cíl sloučení dítěte s matkou. Soudce Kūris ve svém souhlasném stanovisku dodal, že problémy případu nespočívají v konkrétních okolnostech, ale ve specifiku politiky Norska, o čemž svědčí množství intervencí třetích států, jejichž státní příslušníci se potýkají s následky rozhodnutí Barnevernetu.

Soudce Kjølbrot, soudkyně Poláčeková a Koskelo a soudce Nordén ve svém nesouhlasném stanovisku uvedli, že se ztotožňují s rozsudkem senátu z listopadu 2017, který považují za přesvědčivě odůvodněný a v souladu s vlastní úlohou Soudu.

Soudkyně Koskelo a soudce Nordén ve svém nesouhlasném stanovisku k oprávnění matky zastupovat dítě v řízení před Soudem uvedli, že mezi matkou a dítětem existoval zjevný a závažný střet zájmů a za těchto okolností matce nemělo být umožněno zastupovat dítě v řízení před Soudem. Je nejvyšší čas, aby Soud přehodnotil svůj přístup a praxi k oprávnění biologického rodiče hájit zájmy dítěte před Soudem i za situace aktuálního nebo potenciálního střetu zájmů. Pokud by si v souladu s Úmluvou o právech dítěte Soud skutečně osvojil, že dítě je subjektem práv a jeho nejlepší zájem je prioritní, měl by přijmout změny také v procesních postupech.